

Glava XIII

U BORBAMA ZA OSLOBOĐENJE BEOGRADA (od 9. do 20. oktobra 1944)

1. SPAJANJE SA JEDINICAMA CRVENE ARMIIJE, OSLOBOĐENJE TOPOLE I MLADENOVCA

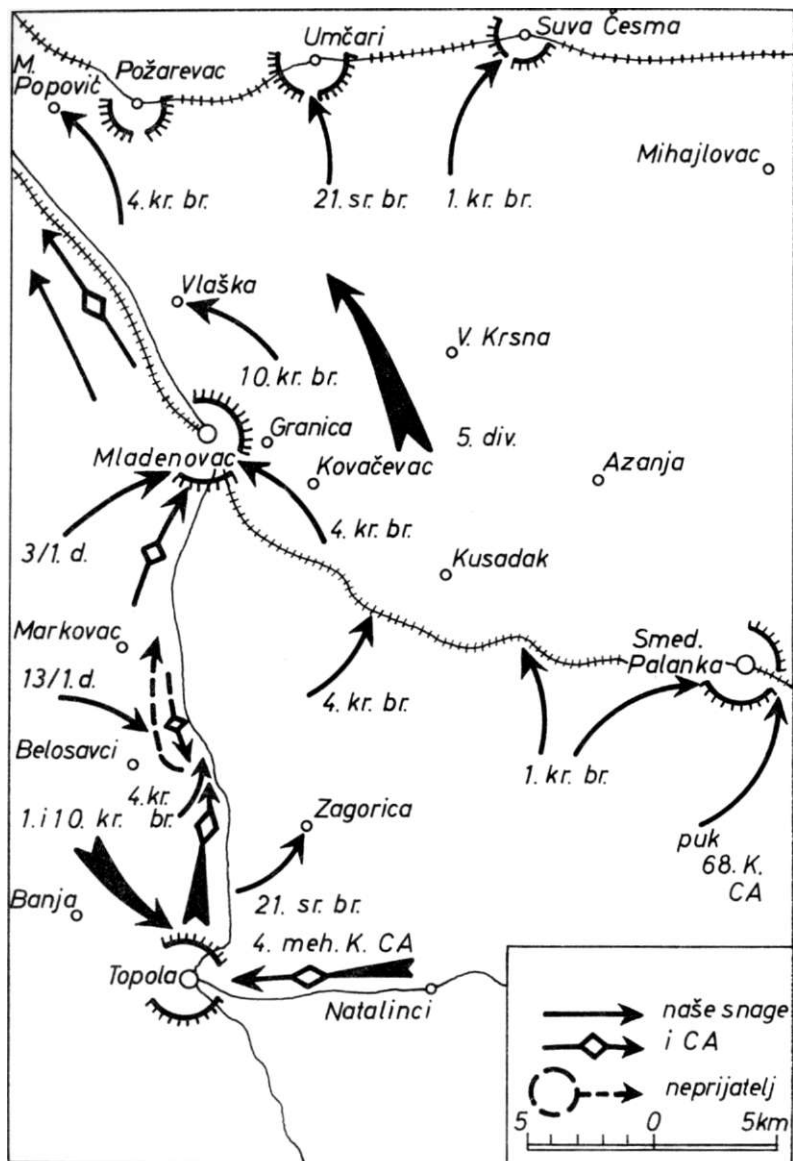
Vrhovni komandant NOVJ maršal Josip Broz Tito 9. oktobra 1944. obavijestio je Stab 1. armijske grupe da su sovjetske trupe izbile na lijevu obalu Dunava na čitavoj dužini nizvodno od Zemuna i da će sovjetske jedinice koje su nastupale kroz istočnu Srbiju preko Petrovca na Mlavi za dan ili dva stići na Veliku Moravu, u rejon Velike Plane, odakle će krenuti ka Beogradu. U vezi s tim naredio je Peku Dapčeviću, komandantu 1. armijske grupe, da svoje desno krilo, poslije spajanja sa jedinicama Crvene armije kod Velike Plane, odmah usmjeri prema Beogradu.¹⁾

Kako je svojom odlukom od 6. oktobra već bio orijentisao četiri divizije za dejstvo na komunikaciju Kragujevac—Beograd i za povezivanje sa jedinicama Crvene armije prema Velikoj Moravi, Stabu 1. armijske grupe nije bilo teško da u duhu naređenja Vrhovnog komandanta divizijama precizira zadatke: 1. diviziji da napadne sektor Mladenovac—Rajla i zauzme Mladenovac; 5. diviziji da ovlada sektorom Topola—Natalinci—s. Kusadak i zauzimanjem Smederevske Palanke da se spoji sa jedinicama Crvene armije; 21. diviziji da nastupa pravcem s. Cumić—hs. Saranovo—s. Baničina u susret jedinicama Crvene armije u rejonu Velike Plane; 17. diviziji da na prostoru s. Ovsišće—s. Cumić—s. Jarušice—s. Ugljarevac zatvori pravce od Kragujevca prema Topoli i Rači.²⁾

Peta divizija iz rejona Arandelovca poslala je na zadatak 9. oktobra prema sljedećem rasporedu: 1. krajiška brigada, ojačana baterijom topova, uveče 9. oktobra napada Topolu, a odmah zatim produžava pokret za Natalince; 10. krajiška brigada po potrebi sadejstvuje 1. krajiškoj brigadi u zauzimanju Topole; ako se Topola ne zauzme do zore 10. oktobra, preuzima položaje od 1. krajiške brigade i blokira neprijatelja u gradu; 4 krajiška brigada postavlja zasjede na cesti Topola—Mladenovac kod s. Belosavci i sprečava pokret Nijemaca u oba pravca, a jednim bataljonom, ojačanim minerskim odjeljenjem, ruši željezničku prugu Mla-

1) Beogradska operacija, str. 147.

2) Naređenje Štaba 1. proletarskog korpusa, Zbornik 1/13, 75.

Spajanje sa jedinicama Crvene armije i oslobodenje Topole i Mladenovca (9—12. 10. 1944)

denovac—Palanka kod stanice u Kovačevcu; njena zasjeđanja kod Belosavaca ostaje na zadatku i 10. oktobra; 21. srpska brigada do 24 časa 9. oktobra stiže u s. Zagoricu, nalazi se u opštoj rezervi i po potrebi sadejstvuje 1. i 4. krajiškoj brigadi.³⁾

3) Zapovijest Štaba 5. divizije od 9. oktobra 1944, Zbornik 1/13, 80.

Zbog upornog otpora jednog njemačkog bataljona, ojačanog tenkovima, Topola nije zauzeta. Prva krajiška brigada imala je 10 ranjenih. Ona je u podne 10. oktobra ušla u prazne Natalince i nastavila pokret prema Palanci. Na zasjedu 4. krajiške brigade kod Belosavaca nije našao neprijatelj, a njen bataljon noću 9/10. oktobra zauzeo je željezničku stanicu Kovačevac i razrušio željezničku prugu, u borbi ubio 10, a zarobio 4 Nijemca. Ovi zarobljenici na saslušanju su izjavili da se njihova jedinica povlači iz Smederevske Palanke ispred Crvene armije. Obavještajni centar brigade dobio je podatke iz drugih izvora da su trupe Crvene armije 9. oktobra prešle Veliku Moravu i zauzele Markovac i Veliku Planu. Na osnovu tih podataka Stab divizije je 10. oktobra naredio da tri brigade nastave pokret prema Smederevskoj Palanci i željezničkoj pruzi Mladenovac—Glibovac, a 10. krajiška da zauzme Topolu. Toga dana na željezničkoj pruzi između Kovačevca i Kusatka razbijena je motorizovana kolona jačine oko 300 Nijemaca i Čerkeza, poginulo je oko 40, a zarobljeno 40 vojnika, zaplijenjena su 2 topa, 7 puškomitraljeza, 90 pušaka, 300 ručnih bombi, 20.000 metaka, 25 konjskih kola sa raznim materijalom. Ostali dio ove neprijateljske kolone probio se u Mladenovac. Mi smo imali 1 mrtvog i 6 ranjenih.

U 7 časova 11. oktobra jedan bataljon 1. krajiške brigade ušao je u Smederevsku Palanku. Petnaest minuta pre njega u varošicu su ušli prvi dijelovi jednog pješadijskog puka iz sastava 68. streljačkog korpusa Crvene armije. Oko 10 časova stigao je u Smederevsku Palanku Stab 5. divizije i sastao se sa komandom Sovjetskog puka. Susret naših boraca i crvenoarmejaca bio je srdačan, a narod je pozdravljao naše i sovjetske borce. Međutim, za manifestacije nije bilo vremena — svak se žurio da izvrši svoj dnevni zadatak. Toga dana jedinice 5. divizije zauzele su željezničku prugu Smederevska Palanka—Mladenovac i na tom pravcu povezale se sa dijelovima pješadijskog puka Crvene armije koji se kretao od Smederevske Palanke. U daljem pokretu na sjever jedinice 4. krajiške brigade osvojile su njemačko uporište na brdu Debljak (k. 239) i s. Granice i tako se primakle Mladenovcu sa istočne strane, dok su druge jedinice 5. divizije izbile do linije s. Velika Krsna—s. Azanja. Toga dana 5. divizija izbacila je iz stroja oko 30 neprijateljskih vojnika, zaplijenila 2 puškomitraljeza i 20 pušaka.

Čim su prethodnice sovjetskog 68. streljačkog korpusa i 5. samostalne gardijske motorizovane streljačke brigade 57. armije 9. oktobra izbile na Veliku Moravu na odsjeku s. Donje Livadice—Svilajnac—s. Gložane, komandant 3. ukrajinskog fronta Crvene armije maršal Tolbuhin naredio je 4 gardijskom mehanizovanom korpusu da pokretom pravcem Zaječar—Zagubica do kraja dana 10. oktobra izbije u rejon Petrovac—s. Tabanovac—s. Zdrelo i razvije uspjeh 57. armije na beogradskom pravcu.

Za dva dana izuzetno teškom maršom po slaboj cesti koja prolazi planinama istočne Srbije korpus je 10. oktobra izašao u dolinu Velike Morave. Njegovo prebacivanje preko rijeke počelo je 11. oktobra po podne. Srednji tenkovi, artiljerija i automobili prelazili su rijetku preko neoštećenog željeznog mosta na cesti kod Donjih Livadica, a teška samohodna artiljerijska oruđa prenošena su pontonima. Izvanrednim zalaganjem ljudstva jedinice korpusa prebačene su preko rijeke do svitanja

12. oktobra.⁴⁾ Prve prebačene jedinice korpusa odmah su krenule u pravcu Natalinaca i Topole. U isto vrijeme preko rijeke prebacivane su jedinice 68. streljačkog korpusa.

Izbijanjem sovjetskih snaga i 14. korpusa NOVJ širokim frontom u dolinu Velike Morave i njihovim spajanjem sa divizijama 1. armijske grupe presječene su neprijatelju komunikacije koje dolinom rijeke vode sa juga ka Beogradu. Njemačke snage Armijske grupe »Srbija« nisu više mogle da spriječe prenošenje težišta naših operacija ka Beogradu.

Međutim, Nijemci su bili odlučni da komunikaciju Beograd—Kragujevac što duže zadrže u svojim rukama. To se vidi i po intervencijama koje su preduzimali iz Kragujevca i Beograda radi odbrane garnizona u Topoli i Mladenovcu. Otuda su i borbe za ove gradove bile veoma teške.

Deseta krajiška brigada je noću 10/11. oktobra zauzela Oplenac i dio Topole, ali dalje nije mogla. Napad je nastavila i po danu 11. oktobra, ali se neprijatelj ogorčeno branio. Toga dana iz Mladenovca prema Topoli dntervenisao je njemački protivtenkovski odred »Smucler«. Taj odred dočekale su kod Belosavaca jedinice 13. proleterske brigade 1. proleterske divizije i poslije oštre borbe odred se probio u Topolu. Nijemci su 11. oktobra pokušali da dijelovima 117. lovačke divizije iz Kragujevca intervenišu prema Topoli, ali su ih jedinice 17. divizije u tome spriječile. Napad na Topolu nastavljen je i 12. oktobra, ali tada sa znatno Jačim snagama. Pored 10. krajiške brigade, u napadu je učestvovao po jedan bataljon 4. srpske brigade 21. divizije i 2. krajiške brigade 17. divizije i glavnina 36. tenkovske brigade 4. gardijskog mehanizovanog korpusa Crvene armije sa jedinicama ojačanja. Poslije artiljerijske pripreme i snažnog baražnog plotuna gardijskih minobacača (»kačuša«), u napad su krenuli sovjetski tenkovi i naše jedinice. Neprijateljski otpor bio je brzo slomljen.

U borbi za oslobođenje Topole prvi put zajedno ratovale su jedinice 1. armijske grupe i jedinice Crvene armije. Treba istaći da je sadejstvo među njima bilo dobro.

Borbe za Mladenovac vođene su takođe od 10. do 12. oktobra. Za to vrijeme njemačkim snagama u Mladenovcu stigla je pomoć iz Beograda (protivtenkovski odred »Smucler«), a u grad su se probili od Smederevske Palanke manji njihovi dijelovi. Grad su napadale jedinice 3. proleterske brigade 1. proleterske divizije i dva bataljona 4. krajiške brigade 5. divizije. U napadu noću 11/12. oktobra dva bataljona 4. krajiške brigade prodrli su u grad sa istočne strane, ali su ih Nijemci snažnim protivnapadom vratili nazad. Te noći grad nisu napale jedinice 3. proleterske brigade, kako je bilo dogovoreno, jer su doznale da je braniocu stigla pomoć iz Beograda. U toj borbi bataljoni 4. krajiške brigade imali su 1 poginulog i 6 ranjenih. U 15 časova 12. oktobra dva bataljona 4. krajiške brigade i četa motorizovane pješadije iz sastava jedne od mehanizovanih brigada 4. gardijskog mehanizovanog korpusa, uz podršku artiljerije i minobacača, probile su neprijateljsku odbranu na istočnoj ivici Mladenovca, ali su zbog jakog otpora i minobacačke vatre branioca morali da se povuku na polazne položaje. Za to vrijeme 3. proleterska brigada 1. proleterske divizije vodila je oštre borbe na zapadnim pril-

4) Beogradska operacija, str. 169, 186, 195—196.

zima gradu. Poslije borbe u zahvatu ceste kod Belosavaca i Markovca sa njemačkim protivtenkovskim jedinicama, 36. gardijska tenkovska brigada i jedinice 3. proleterske brigade slomile su otpor Nijemaca u rejonu sela Međulužja i ubrzo zatim otpočele napad na grad. U tom vremenu se 1. bataljon 4. krajiške brigade samoinicijativno, bez znanja Štaba brigade, probio u sjeverni dio grada, pa su »kaćuše«, u pripremi opšteg napada, tukle i po njemu. Od vatre »kaćuša« bataljon je imao 7 poginulih i 17 ranjenih. Tučeni snažnom vatrom naših i sovjetskih jedinica, Nijemci su pred mrak počeli da se povlače iz grada. U 21 čas 12. oktobra Mladenovac je bio oslobođen.

U daljem pokretu na sjever 1. krajiška i 21. srpska brigada izbile su po podne 12. oktobra na željezničku prugu Beograd—Smederevo i napale posade na željezničkim stanicama Mali Požarevac, Umčari i Suva Česma. Nijemci su ove stanice branili iz betonskih bunkera zaštićenih bodljikavom žicom. Željeznička stanica Suva Česma zauzeta je u toku dana, a druge dvije naredne noći. Njemačka posada u Umčarima, jačine 14 vojnika, koristeći noć, izvršila je proboj ručnim bombama kroz stroj naših boraca (poginula su 2 Nijemca).

Ovom akcijom 5. divizija prekinula je posljednju željezničku vezu koja iz doline Velike Morave vodi ka Beogradu.

Prema podacima u izvještaju Štaba divizije upućenom Stabu 1. proleterskog korpusa, u borbama od 10. do 12. oktobra poginulo je 120, a zarobljena su 54 neprijateljska vojnika. Zaplijenjeno je: 4 minobacača, 1 top 37 mm, 1 protivavionski mitraljez, 7 lakih bacača, 15 puškomitraljeza, 174 puške, 13 automata, 8 pištolja, 80.000 puščane municije; uništena su 2 tenka i 7 kamiona. Mi smo imali 13 mrtvih i 33 ranjena.⁵¹

U toku 13. oktobra naše i sovjetske jedinice nastavile su nastupanje prema Beogradu. Pred večer toga dana počela je borba za Avalu. Ovo posljednje uporište njemačke spoljne odbrane Beograda zauzeto je noću 13/14. oktobra. Ujutro 14. oktobra dijelovi 1. proleterske divizije i 14. gardijskog korpusa izbili su pred s. Miloševac i Banjički vis. U tom vremenu 5. divizija dijelom snaga 4. krajiške brigade učestvovala je u oslobođenju Ralje, zauzela prostoriju Popović—Mali Požarevac—Malo Orašje, a sa 1. krajiškom brigadom i dijelovima Crvene armije napala je Smederevo.

Zauzimanjem Topole i Mladenovca njemačke snage u Srbiji bile su presječene na dva dijela. Otada je Grupa armija »E« morala da se sa juga (iz Grčke, Makedonije i južnih dijelova Srbije) izvlači na sjever mnogo dužim i težim komunikacijskim pravcima — dolinama Ibra, Zapadne Morave, Lima i Drine, na kojima će im naše jedinice nanositi teške gubitke.

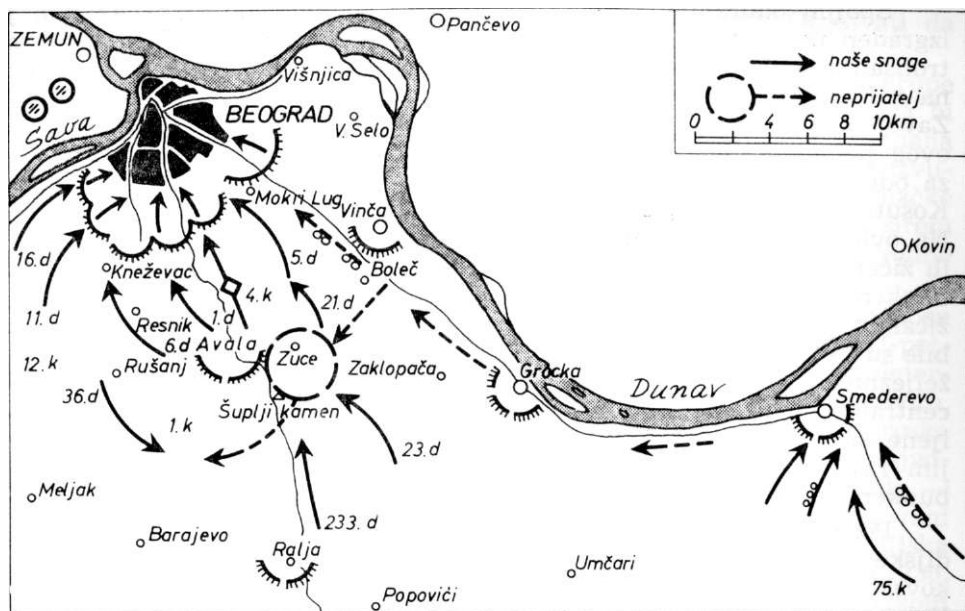
Spajanjem naših i sovjetskih snaga u zahvatu komunikacije Kragujevac—Topola—Beograd stvoreni su uslovi za izvođenje završnog dijela beogradske operacije.

5) Izvještaji štabova brigada i Štaba 5. divizije o borbama divizije u vremenu od 10 do 12. oktobra, Zbornik 1/13, 92, 132, 133, 150 i 151; Zbornik 1/14, 54 i 99.

Prodorom 57. armije (64. 68. i 75. streljački korpus) 3. ukrajinskog fronta Crvene armije i 14. korpusa NOVJ iz istočne Srbije u dolinu Velike Morave na njihovom desnom krilu, na prostoru Kučevo—Požarevac, ostale su snage Armijske grupe »Srbija«, jačine oko 30.000 vojnika. Njihovu glavninu činile su 1. brdska divizija, jedinice divizije »Brandenburg« i 92. motorizovana brigada. Ova grupa, nazvana korpusna grupa »Stetner«, po imenu komandanta 1. brdske divizije generala Valtera Stetnera, imala je u svom sastavu tenkovske, protivtenkovske, artiljerijske i druge jedinice, veliki broj motorizovanih vozila i drugih tehničkih sredstava. Sa takvim snagama ona je mogla da se suprotstavi jakom protivniku.

Da bi te svoje jedinice izvukao iz nepovoljnog položaja i potisnuo naše i sovjetske jedinice iz doline Velike Morave i da bi povezao te snage sa jedinicama na prostoru Kragujevca i uspostavio front na Velikoj Moravi, general Felber je 10. oktobra preduzeo protivudar: sa sjevera od Kučeva prema Petrovcu dijelom snaga 1. brdske divizije i jakom protivtenkovskom grupacijom upućenom iz Beograda pravcem Smederevo—Velika Plana, a od Kragujevca ka Velikoj Plani pukovskom borbenom grupom »Frank«. Energičnim dejstvom sovjetskih jedinica taj protivudar slomljen je istoga dana. Korpusnoj grupi »Stetner« ostala je jedina šansa da se iz istočne Srbije izvuče preko Smedereva ka Beogradu. Da bi se to spriječilo, protiv ove grupe određene su znatne snage: 75. streljački korpus 57. armije, 5. samostalna gardijska motorizovana brigada Crvene armije i 25. divizija 14. korpusa NOVJ nastupali su s fronta; pravcem Velika Plana—Smederevo upućena je 15. gardijska mehanizovana brigada iz sastava 4. gardijskog mehanizovanog korpusa ojačana lovačkim protivtenkovskim artiljerijskim pukom, protivavionskim artiljerijskim pukom, divizionom gardijskih minobacača, divizionom minobacača 120 mm i dvjema četama pionira, sa zadatkom da brzim prodorom u rejon Smedereva spriječi Korpusnu grupu »Stetner« da se povuče u Beograd. Lomeći upornu odbranu njemačkih protivtenkovskih i oklopnih jedinica na putevima prema Smederevu i savlađujući težak i ras-kvašen teren, 15. gardijska mehanizovana brigada je svojim prednjim jedinicama pred mrak 13. oktobra izbila na put Smederevo—Beograd zapadno od s. Udovice. Toga dana se desnokrlna jedinica 1. krajiške brigade povezala kod s. Petrijevo sa dijelovima ove brigade. Objе brigade će narednih dana zajedno voditi izvanredno tešku borbu protiv jedinica Korpusne grupe »Stetner«. U kasnijoj fazi borbe za Beograd protiv ove grupe biće angažovane i druge sovjetske i naše jedinice.

Beograd i njegovu bližu okolinu branila je Korpusna grupa »Snekenburger«, nazvana po imenu generala Vilija Snekenburgera, koji je 5. oktobra 1944, poslije povlačenja njemačkih snaga iz Banata, primio odbranu Beograda. Brojno stanje ove korpusne grupe iznosilo je preko 30.000 vojnika. Grupu su činili dijelovi 117. i 118. lovačke i 20. protivavionske divizije, te brojni samostalni pukovi, pukovske borbene grupe i samostalni bataljoni različite namjene. U svemu, u sastavu korpusne

Bitka za oslobođenje Beograda (14—20. 10. 1944)

grupe bilo je oko 40 bataljona, 4 tenkovska bataljona (sa oko 70 tenkova) i oko 200 oruđa zemaljske i protivavionske artiljerije.⁶¹ Zajedno sa Nijemcima u borbama u Beogradu su učestvovali: Nedićeva gradska policija, dijelovi Srpske državne straže, Srpskog dobrovoljačkog korpusa, ustaške i domobranske jedinice (na lijevoj obali Save) i dijelovi bjelogardejskog Ruskog zaštitnog korpusa.⁷¹

Kada je 13. oktobra uveče u borbi kod Avale general Šnekenburger smrtno ranjen, rukovođenje ovom korpusnom grupom primio je general Felber. On je, naravno, komandovao i Korpusnom grupom »Stetner«. Obje ove korpusne grupe u ovoj fazi borbi u Srbiji činile su Armijsku grupu »Srbija«. General Felber je 14. oktobra premjestio svoj štab iz Beograda u s. Surčin, a dan kasnije u Rumu.

U fortifikacijskom pogledu Nijemci su odbranu Beograda pripremili na najsavremeniji način. Zbog oružanih akcija i diverzija pripadnika NOP-a u gradu, Nijemci su još od 1941. godine prisposobljavali za odbranu najosjetljivije tačke.

6) U knjizi P. Višnjića »Operacije za oslobođenje Srbije 1944«, str. 272—273, navedene su njemačke jedinice za koje je pisac, na osnovu neprijateljske dokumentacije, mogao utvrditi da su se nalazile u odbrani Beograda ili bile u sastavu Korpusne grupe »Šnekenburger«. P. Višnjić naveo je i kvislinške jedinice koje su učestvovala u borbama u Beogradu. Njegovi podaci o neprijateljskim snagama u vrijeme borbi u Beogradu su detaljniji od istih podataka koji su Iznijeti u knjizi »Beogradska operacija«, str. 216—217.

7) Kvislinška vlada Milana Nedića napustila je Beograd 4. a Milan Nedić 6. oktobra. Stigli su u Beč 10. oktobra (P. Višnjić, n. d., str. 275).

Spoljni odbrambeni pojas protezao se od Save do Dunava i bio je izgrađen po sistemu odvojenih otpornih tačaka kojima su Nijemci kontrolisali najvažnije prilaze Beogradu. On se protezao od s. Ostružnice na s. Kneževac i Resnik, ispred Avale savijao se na sjeveroistok dolinom Zavojničke rijeke, do njenog utoka u Dunav kod s. Vinče. Ključni objekat ovog pojasa predstavljao je rejon Avale. Neposredni odbrambeni pojas za odbranu grada činili su utvrđeni rejon i na Čukarici, Banovom brdu, Košutnjaku, Dedinju, Banjičkom visu, Konjarniku i Velikom Vračaru. Na ovim uporištima Nijemci su izgradili rovove punog profila i zaštitili ih žičanim preprekama, a na najosjetljivijim pravcima izgradili betonske bunkere i protivtenkovski rov i zaštitili ih protivtenkovskim minama i žičanim preprekama. Najjače utvrđeni rejon i otporne tačke u gradu bile su Veliki Vračar, Kalemegdan, Terazije, rejon Savskog mosta i glavne željezničke stanice, zgrade ministarstava, Glavna pošta, rejon električne centrale i druge velike državne zgrade. Sve su te zgrade bile pripremljene za dugotrajnu odbranu i sve su bile minirane. Na trgovima i važnijim raskrsnicama u gradu izgrađeni su za kružnu borbu teški i laki bunker i sa unaprijed postavljenim artiljerijskim i drugim oruđima

Posadu utvrđenih rejona i čvorova odbrane sačinjavale su pješadijske jedinice ojačane artiljerijskim oruđima, tenkovima i protivtenkovskim sredstvima uključiv i reaktivne ručne bacače — pancersfauste. Vatreni sistem odbrane utvrđenih rejona i čvorova odbrane organizovan je za kružnu odbranu i za ispomoć i sadejstvo sa susjedima.

Riječni tokovi Save i Dunava uveliko su olakšali organizaciju odbrane Beograda kao velikog grada.

Njemačka komanda bila je odlučila da Beograd brani najvećim mogućim naprezanjem cjelokupnog ljudstva i ratne tehnike. Svaki utvrđeni rejon i čvor odbrane morao se braniti do posljednjeg čovjeka. Odlučna i uporna odbrana Beograda zasnivala se na potrebi da se prihvate snage Korpusne grupe »Štetner« i omogući izvlačenje ka Beogradu krupnih snaga Grupe armija »E« iz rejona Kraljeva i Kragujevca koje su brojale preko 300.000 vojnika.⁸¹

Iz tih razloga, a i inače, Nijemci su u Beogradu našim i sovjetskim jedinicama pružili žilav i žestok otpor. Suprotno našim predviđanjima, borbe u gradu trajale su punih sedam dana. Naime, prema podacima naše obavještajne službe, u Beogradu su se nalazile njemačke jedinice raznog sastava, ukupne jačine tri divizije. Tvrdilo se da je moral njemačkih vojnika »vrlo slab i da oni u masama dezertiraju i prodaju svoju opremu«. Na osnovu takvih podataka Štab 1. armijske grupe predviđao je da će naše i sovjetske snage zauzeti Beograd najkasnije 15. oktobra." Tako je ovoga puta naša obavještajna služba dala pogrešnu ocjenu o borbenoj vrijednosti neprijatelja.

O njemačkim jedinicama na području Požarevca i Smedereva Štab 1. armijske grupe imao je šture podatke. To se vidi iz njegove zapovijesti za oslobođenje Beograda, pisane 14. oktobra, u kojoj se o tim njemačkim jedinicama kaže samo slijedeće: »Imati u vidu da je jedna kolona Crvene

8) Beogradska operacija, str. 217—218.

9) Zapovijest Štaba 1. proleterskog korpusa od 14. oktobra 1944. štabovima divizija za oslobođenje Beograda, Zbornik 1/13, 158.

armije zauzela Smederevo i nadire dalje prema Grockoj. Očekivati da će ispred nje bježati njemačke jedinice uz Dunav«.¹⁰

Prve podatke o Korpusnoj grupi »Stetner« Stab 1. armijske grupe dobio je poslije borbi sa njenim prethodnicama 14. i 15. oktobra. Da bi se spriječio prodor ove grupe u Beograd, protiv nje će narednih dana biti angažovane jedinice iz opšte rezerve i dio snaga koje će biti izvučene iz borbi u gradu. Borba naših i sovjetskih snaga protiv ove njemačke grupacije, koja se odigrala na jugoistočnom prilazu Beogradu i u širem rejonu Avale, biće jedna od osnovnih karakteristika složene i odsudne borbe za oslobođenje glavnog grada Jugoslavije.

U neposrednim borbama za oslobođenje Beograda učestvovala su slijedeće jedinice: 1. armijska grupa NOVJ pod komandom general-pukovnika Peka Dapčevića (u isto vrijeme bio i komandant 1. proleterskog korpusa) i političkog komesara pukovnika Mijalka Todorovića, sastava: 1. proleterski korpus — 1.16. proleterska, 5. krajiška i 21. srpska divizija; 12. udarni korpus — 11. krajiška, 28. slavonska, 16. i 36. vojvođanska divizija; 23. srpska divizija 14. korpusa. Ukupno brojno stanje — oko 55.000 boraca; od snaga Crvene armije: 4. gardijski mehanizovani korpus, pod komandom generala V. I. Zdanova, sastava: 36. gardijska tenkovska, 13, 14. i 15. gardijska mehanizovana brigada, ojačan 230. haubičkim artiljerijskim pukom, 140. minobacačkim pukom, 58. pukom gardijskih minobacača, 42. lovačkom protivtenkovskom artiljerijskom brigadom, 22. protivavionskom artiljerijskom divizijom i 218. samostalnim inženjerskim bataljonom; 75. streljački korpus (74. i 233. streljačka divizija) sa jedinicama ojačanja; 73. i 109. gardijska i 236. streljačka divizija i 5. gardijska samostalna motorizovana streljačka brigada. Napad su podržavali 9. avio-korpus 17. vazduhoplovne armije i jedinice Dunavske ratne flotile Crvene armije.¹¹

Za obezbeđenje operacije od njemačkih snaga s juga iz rejona Kragujevca i Kraljeva i za dejstva u tim rejonima određeni su 68. streljački korpus Crvene armije i 17. istočnobosanska divizija 1. proleterskog korpusa. Sa sjevera prema Nišu i na području Kruševca dejstvovali su 64. streljački korpus Crvene armije, 2. proleterska divizija i dijelovi 14. korpusa NOVJ.

Štabovi 1. armijske grupe i 4. gardijskog mehanizovanog korpusa usaglasili su plan napada naših i sovjetskih snaga na Beograd. Osnovna zamisao plana bila je da se koncentričnim napadom probije neposredna odbrana grada, brzim prodorom glavnih snaga da se izbije u centar grada, zauzmu most na Savi, Terazije i Kalemegdan, a zatim da se razdvojene njemačke snage blokiraju i unište.

Prema zapovijesti Štaba 1. armijske grupe od 14. oktobra 1944, 12. korpus napao je opštim pravcem s. Ostružnica—s. Zarkovo—Čukarica—Glavna željeznička stanica; 6. proleterska divizija — Topčider—Vojna

10) Isto, str. 367.

11) Četvrti gardijski mehanizovani korpus, zajedno sa jedinicama ojačanja, imao je 17.022 vojnika, 160 tenkova, 21 samohodno artiljerijsko oružje, 31 oklopni automobil, 366 topova i minobacača, 674 mitraljeza, 15.710 pušaka i automata, 49 motocikla, 1.038 motornih vozila i 130 radio-stanica. Nema podataka o jačini ostalih jedinica Crvene armije. Zna se samo da je svaka streljačka divizija brojala oko 7.500 vojnika (Beogradska operacija, str. 195—196; P. Višnjić, n. d., str. 279).

bolnica—ulica Kraljice Natalije (sada Ulica Narodnog fronta) — ulica Kneza Mihaila—Kalemegdanska tvrđava; 1. proleterska divizija — preko Banjice i Dedinja na Slaviju (trg Dimitrija Tucovića) i kroz centar grada ka Kalemegdanu; 5. divizija preko Malog Mokrog Luga u zoni između ulice Kralja Aleksandra (Bulevar revolucije) i Dunava ka Kalemegdanu; u armijsku rezervu određene su 21. divizija, na prostoru sela Beli Potok, Zuce i Leštane, 36. divizija, između Obrenovca i Ostružnice, i 23. divizija, u rejonu južno od Avale.

Ojačani 4. gardijski mehanizovani korpus nastupao je u zahvatu Avalskog puta glavnim snagama ka Slaviji, s tim što je 13. mehanizovana brigada trebalo da se probije na »Mostar« (Trg branilaca Beograda) i Savskom ulicom (ulica Slobodana Penezića Krcuna) ka Glavnoj željezničkoj stanici i Savskom mostu, a 14. mehanizovana brigada preko Voždovca i Lekinog brda ka Velikom Vračaru. U drugom ešelonu nalazile su se 73. gardijska i 236. streljačka divizija, koje su se kretale od Topole u pravcu Avale.

Napad na Beograd počeo je popodne 14. oktobra neistovremeno — kako su pristizale pojedine divizije. Kada je Stab 5. divizije dobio zapovijest za napad na Beograd, njegove brigade bile su u slijedećem rasporedu: 1. krajiška brigada u borbi u Smederevu, 4. krajiška brigada i artiljerijski divizion u Popoviću, 10. krajiška brigada u Vlaškoj, 21. srpska brigada u Malom Požarevcu. U odnosu na druge divizije 1. armijske grupe, 5. divizija bila je najudaljenija od Beograda. Njen put do grada iznosio je 35—40 km, a teren težak — raskvašen i blatnjav. Iako su očekivale pokret ka Beogradu i kretale se usiljenim maršem, njezine dvije brigade nisu mogle da stignu u borbu 14. oktobra u 22 časa kako je bilo predviđeno. Samo je 4. krajiška brigada stigla da započne borbu, ali i ona sa zakašnjenjem od jednog časa. Kasnije uključivanje u borbu 10. i 21. brigade otežalo je prodor u grad 4. krajiškoj brigadi. Inače, u zapovijesti Štaba divizije bilo je predviđeno da 4. krajiška brigada napada pravcem Veliki Mokri Lug—Konjarnik—ulica Kralja Aleksandra prema Kalemegdanu; 10. krajiška brigada pravcem s. Mirijevo—Veliki Vračar—k. 184 — ulicama: Kraljice Marije (Ul. 27. marta) i Dušanovom, sadejstvujući 4. krajiškoj brigadi; 21. srpska brigada pravcem istočno od Mirijeva, preko Karaburme zauzima dio grada sve do Dunava; 1. krajiška brigada trebalo je da poslije zauzimanja Smedereva stigne preko Grocke u Mali Mokri Lug, odakle bi bila uključena u borbu prema potrebi.¹⁻⁵ Međutim, zbog otpora neprijatelja na pravcu napada 4. krajiške brigade i prodorom njegovih jakih snaga, već 15. oktobra od Smedereva ovaj raspored brigada trpiće znatne promjene.

Na svom pravcu napada 4. krajiška brigada na juriš je zauzela Konjarnik i prodrla u grad do Cvetkove mehane (početak ulice Kralja Aleksandra), ali su Nijemci, iskoristivši odsustvo naših snaga na pravcu Velikog Vračara, poslije nekoliko žestokih protivnapada prisilili brigadu da se u zoru 15. oktobra povuče na ivicu Malog Mokrog Luga. Do toga vremena na drugim pravcima naše i sovjetske jedinice zauzele su Miloševac, Banjički vis, Dedinje i Topčider.

12) Zapovijest Štaba 5. divizije za napad na Beograd, Zbornik 1/13, 163.

Na prostoru Požarevac—Smederevo nastavljene su žestoke borbe sa Korpusnom grupom »Stetner«. Ujutro 14. oktobra 1. krajiška brigada, ojačana sa 4 tenka, jednom »kaćušom« i 6 topova i 15. gardijska mehanizovana brigada napale su Smederevo. U gradu se tada nalazio ojačani njemački puk. Prva krajiška brigada napadala je grad sa zapadne strane i poslije teške borbe zauzela Karađorđevo brdo, Leštar, trig. 161 i ušla u grad. Sabijeni na uski prostor u centru grada i u tvrđavu, Nijemci su se borili posljednjim snagama. Tada je od Požarevca u grad stigao motorizovani puk divizije »Brandenburg« i naši su se postepeno povukli iz grada. U toj borbi 1. krajiška brigada imala je 10 mrtvih i 35 ranjenih. Borbe jedinica 75. streljačkog korpusa i dijelova 14. korpusa NOVJ u rejonu Požarevca vođene su 13. i 14. oktobra. Ujutro 15. oktobra grad je oslobođen. Istovremeno su pristigli brodovi sovjetske Dunavske ratne flote. Oni će učestvovati u borbama za oslobođenje Smedereva i Beograda.

Nastavljajući borbe u Beogradu, Štab 5. divizije imao je namjeru da izjutra 15. oktobra sve tri brigade krenu u napad na svojim pravcima. Ali, dobivši podatke o pokretu jakih neprijateljskih snaga od Smedereva ka Beogradu, Štab divizije je toga jutra 10. krajišku i 21. srpsku brigadu rasporedio na položaje istočno od Velikog Mokrog Luga i selo Kaluđerice, sa zadatkom da bočnim dejstvom spriječe prodor Nijemaca od Grocke u grad. Za odbranu grada s fronta prema Grockoj raspoređen je u Malom Mokrom Lugu 1. bataljon 4. krajiške brigade. Glavnini ove brigade ostao je stari zadatak — da prodire u grad preko Laudonovog šanca i Konjarnika.

Do 11 časova 15. oktobra 4. krajiška brigada zauzela je Konjarnik i Laudonov šanac i ušla u grad do Cvetkove mehane. Ovdje se povezala sa 14. gardijskom mehanizovanom brigadom i one su do svanuća 16. oktobra zauzele Veliki Vračar, Gradsku bolnicu, Električnu centralu, Dunavsku željezničku stanicu, klanicu i druge privredne objekte duž desne obale Dunava. Nijemci su najveći otpor pružili na Velikom Vračaru, oko zgrada Gradske bolnice, kod Električne centrale i u zgradi Šeste muške gimnazije (sada Sesta beogradska gimnazija). Zahvaljujući ranije pripremljenoj i realizovanoj akciji radnika, presječeni su kablovi za miniranje Električne centrale i ona je tako spasena od uništenja. U rejonu Električne centrale jedinica 4. krajiške brigade povezala se sa dijelovima 3. proleterske brigade 1. proleterske divizije.

Poslije dvodnevni borbi, 14. i 15. oktobra, veliki dio grada bio je oslobođen. Nijemci su držali dio grada iza linije: Električna centrala — Botanička bašta—Narodna skupština—Terazije—blok zgrada ministarstava—Glavna željeznička stanica. Njemački dijelovi na Cukarici su blokirani. Očekujući proboj u grad Korpusne grupe »Stetner«, njemačke jedinice u dijelu grada koji nije bio zauzet pružale su snažan otpor. Oslanjajući se na Kalemegdan i blokove velikih zgrada, pripremljene za dugotrajnu borbu, ovaj dio grada mogao se dugo držati.

U 13 časova 15. oktobra njemačka motorizovana kolona, jačine 30 kamiona, stigla je od Grocke do Malog Mokrog Luga. Ovdje ju je u zasjedi dočekao 1. bataljon 4. krajiške brigade, a u borbu su stupili i dijelovi 10. krajiške i 1. srpske brigade. Njemačka kolona je potučena,

najveći broj vojnika bio je zarobljen, a vozila zaplijenjena. Samo se **nekoliko** oklopnih vozila vratilo putem za Grocku.

Sukob sa ovom njemačkom kolonom bio je početak teške i odsudne borbe sa snagama Korpusne grupe »Stetner« koja je po cijenu najvećih gubitaka namjeravala da se cestom od Smedereva i Grocke, preko Malog Mokrog Luga, probije u grad i spoji sa snagama koje su se borile u gradu. Istog dana, tj. 15. oktobra, oko 20 časova počela je borba sa pret-hodnicom Korpusne grupe »Stetner« — 99. pukom 1. brdske divizije i 92. motorizovanom brigadom. U toku noći 15/16. oktobra u toj borbi sa naše strane su učestvovali 1. bataljon 4. krajiške brigade, 10. krajiška i 21. srpska brigada 5. divizije, 5. srpska brigada 21. divizije i dio sov-jetske 14. gardijske mehanizovane brigade. Glavnina ovih njemačkih snaga, jačine oko 2.500 vojnika, sa tenkovima, samohodnim oruđima i artiljerijom, zauzela je u toku noći Mali Mokri Lug, Konjarnik, Lau-donov šanac, Veliki Vračar i probila se u grad do Cvetkove mehane.

Na osnovu te borbe, a i drugih podataka koje su dobili o jačini i namjerama Korpusne grupe »Stetner«, štabovi 1. armijske grupe i 4. gardijskog mehanizovanog korpusa još u toku noći i jutro 16. oktobra preduzeli su mjere da grupi spriječe prodor u grad. U toku 16. oktobra protiv njene prethodnice u borbu je stupila, pored jedinica 5. divizije, glavnina 21. divizije, a iz grada su povučene 14. gardijska mehanizovana brigada, glavnina 36. tenkovske brigade sa jedinicama ojačanja, 509. puk 23b. streljačke divizije i dva bataljona 4. krajiške brigade. Toga dana naše i sovjetske jedinice povratile su Mali Mokri Lug u koji je, oko 12 časova, stigla od pravca Smedereva i 15. gardijska mehanizovana brigada. Tako je prethodnica Korpusne grupe »Stetner« bila presječena na dva dijela — prvi njen dio koji se probio u predgrađe grada razbijen je na manje odvojene grupe i najvećim dijelom uništen, a drugi je potisnut prema Boleću. Sa mostobrana kod Velikog Sela 12. vojvođanska brigada i dva puka 109. gardijske streljačke divizije nastupali su prema Karaburmi i zauzeli sela Slance, Višnjicu i Bele Vode.¹³⁾

Da bi ojačale zaprečnu liniju Konjarnik—Laudonov šanac—Veliki Vračar i zajedno sa drugim našim i sovjetskim jedinicama čvrsto stale frontom prema Korpusnoj grupi »Stetner«, po podne 16. oktobra preba-cile su se u grad 10. krajiška i 21. srpska brigada 5. divizije. Deseta krajiška brigada posjela je položaje između Karaburme i Velikog Vra-čara, a 21. srpska brigada od Velikog Vračara do Konjarnika, gdje je pojačala odbranu 4. krajiške brigade. Desno je održavala vezu sa 13. pro-leterskom brigadom 1. proleterske divizije. Na taj način 5. divizija (bez 1. krajiške brigade) postavila se frontalno prema Korpusnoj grupi »Stet-ner«. U gradu je ostao samo 2. bataljon 4. krajiške brigade koji je dobio zadatak da čuva Električnu centralu i privredne objekte uz Dunav.

Toga dana Stab 5. divizije prebacio se iz Kumodraža u Beograd, kod Cvetkove mehane.

Šesnaestog oktobra izvučene su iz borbi u gradu i dvije brigade 6. proleterske divizije i postavljene na liniju Voždovac—Marinkova bara—Selište. One su zajedno sa sovjetskim jedinicama zatvarale dolinu Mokrolušskog potoka i bile čvrsto povezane sa našim snagama u rejonu

13) P. Višnjić, n. d., str. 294—295.

Konjarnika. Tako je od Voždovca, preko Konjarnika i Velikog Vračara do Dunava uspostavljena gusto posjednuta linija odbrane protiv snaga generala Stetnera. Naše pješadijske i sovjetske tenkovske, protivtenkovske i artiljerijske jedinice bile su međusobno dobro raspoređene i povezane. Izuzetno borbeno raspoloženje, brojnost ljudstva i velika vatrena moć jedinica bili su garancija da neprijatelj u grad neće proći. Druge naše i sovjetske jedinice, među kojima je bila i 1. krajiška brigada, nalazile su se u borbenom rasporedu od Vrčina preko Zuca, Leštana i Velikog Mokrog Luga, bočno postavljene protiv Korpusne grupe »Stetner«. A od juga, od Smedereva, ovu neprijateljsku grupu potiskivale su prema Grockoj jedinice 75. streljačkog korpusa Crvene armije.

Tako je težište borbi za oslobođenje Beograda prenijeto na jugoistočne prilaze gradu i na prostor istočno od Avale i do Smedereva. Korpusna grupa generala Stetnera nalazila se u operativnom okruženju oslanjajući se samo na uski zemljišni pojas duž desne obale Dunava.

Da bi se spriječilo probijanje ove korpusne grupe na zapad ka Savi, Štab 1. armijske grupe izvukao je 16. oktobra popodne iz grada 11. diviziju i prebacio je u rejon Avale, a 17. oktobra 16. diviziju u rejon sela Moštance, Meljaka i Rušnja i 6. brigadu 36. divizije u rejon Avale; od pravca Mladenovca pristizala je u rejon Ripnja 23. divizija 14. korpusa NOVJ.¹⁴⁾

Za to vrijeme u gradu su vođene teške borbe prema Narodnom pozorištu, na Terazijama, za zgrade ministarstava, kod Glavne željezničke stanice i na Čukarici. Teško i sa gubicima naši i sovjetski borci osvajali su zgradu po zgradu, a često se borba vodila i za spratove zgrada.

Osobito teška borba vođena je 17. i 18. oktobra na Čukarici. Dobivši pojačanja od dva bataljona koji su prešli pontonskim mostom preko Ade Ciganlije s lijeve obale Save, Nijemci su namjeravali da se preko Banovog brda probiju u susret snagama generala Stetnera. Pojačanim dejstvom naših i sovjetskih jedinica, Nijemci su odbačeni i sabijeni na uži prostor na Čukarici.

Poslije borbe koju je 1. krajiška brigada vodila u Smederevu, jedan njen bataljon je ujutro 15. oktobra na juriš zauzeo Grocku i u njoj likvidirao manju njemačku posadu. Po podne je od Smedereva pred Grocku stigla jaka njemačka motorizovana kolona, pa se bataljon povukao iz varošice. Na osnovu podataka dobivenih od zarobljenih vojnika, štab brigade je doznao da se od Požarevca i Smedereva kreću jake njemačke snage i da namjeravaju da se probiju u Beograd. Da bi im nanijela gubitke i otežala pokret ka Beogradu, brigada je noću 15/16. oktobra napala njemačku kolonu između Grocke i s. Brestovika. Borbu brigade podržavali su ranije pridodati sovjetski tenkovi i artiljerija. Međutim, zbog jakog bočnog obezbjeđenja, brigada nije mogla da izbije na cestu Brestovik—Grocka, pa se oko ponoći povukla za selo Pudarce. Ujutro 16. oktobra vodila je borbu sa njemačkim jedinicama koje su je napale od pravca sela Kamendo. Pošto je odbila ovaj napad, brigada je izvršila pokret za Vrčin, gdje se povezala sa jedinicom Crvene armije. U sporazumu sa Štabom 4. gardijskog mehanizovanog korpusa brigada je noću

13) P. Višnjić, n. d., str. 294—295.

16/17. oktobra rasporedila jedinice na liniji Osoje (k. 235)—Konopljište—Šuplji kamen. Od 17. do 20. oktobra 1. krajiška brigada bila je pod komandom Štaba 21. divizije i učestvovala u borbama na području Avale u uništenju Korpusne grupe »Stetner«.

Nijemci su učinili još jedan pokušaj da se probiju u grad, ali sada u drugom pravcu. Oni su ujutro 17. oktobra izvršili snažan napad na položaje 15. gardijske mehanizovane brigade, zauzeli Veliki i Mali Mokri Lug i produžili preko Goleme livade ka Voždovcu. U borbu su stupile susjedne naše i sovjetske jedinice, stigao je i jedan divizion »kačuša«, a sovjetska avijacija žestoko je tukla neprijateljske jedinice u napadu i njegove koncentrisane snage na prostoru od Kaluderice do Boleča i sela Zaklopače. Odlučnim protivnapadom naših i sovjetskih snaga, Nijemci su vraćeni preko potoka Bolečice. A od Grocke su ih napadale jedinice 75. streljačkog korpusa. Sada je Korpusna grupa »Stetner« bila sabijena na prostor od Starac-Vasina brda desnom obalom Bolečice do Golog brda (k. 221), zatim od Kamena (k. 259) i Lipovice (trig. 278) do smederevskog drumu, 2 km sjeverno od sela Zaklopače. Bio je to prostor u obliku kruga sa prečnikom od 7 km.

Kako korpusna grupa nije uspjela da se probije u Beograd, njen komandant Stetner uveče 17. oktobra odlučio je da napusti teško naoružanje i motorizaciju i da pješadija izvrši proboj između Vrčina i Avale prema Obrenovcu. Za takvu odluku dobio je saglasnost komandanta Armijske grupe »Srbija«, generala Felbera.

Radi lakšeg komandovanja, jedinice su svrstane u tri borbene grupe. Nijemci su krenuli u proboj noću 17/18. oktobra.

Valja reći da Korpusna grupa »Stetner« nije više predstavljala onu borbenu snagu od prije nekoliko dana. U borbama protiv naših i sovjetskih jedinica u vremenu od 13. do 17. oktobra, ona je pretrpjela ozbiljne gubitke u ljudstvu i ratnoj tehnici. Sada je na smederevskom drumu ostavljala svoje teško naoružanje i razna motorna vozila (oko 200 topova i više od 1.500 vozila). No, u njenom sastavu nalazile su se sposobne i iskusne njemačke jedinice, koje su sačuvale homogenost i bile odlučne da i pod najtežim uslovima izvrše proboj iz okruženja. Zbog toga je pravovremeno pregrupisanje naših i sovjetskih snaga u toku borbi za Beograd i njihovo postavljanje za borbu protiv ove njemačke grupacije bilo mudar potez našeg i sovjetskog komandovanja u bici za Beograd.

Po podne 17. oktobra Štab 1. armijske grupe i sovjetska komanda donijeli su odluku da se na okruženu Korpusnu grupu »Stetner« izvrši koncentričan napad sa ciljem da se razbije i uništi.

Prva krajiška brigada, koja je dejstvovala u sastavu 21. divizije, ojačana sa 4 sovjetska tenka, noću 17/18. oktobra krenula je iz rejna Zuca u napad prema Kamenu i Lipovici, kada je srednja njemačka borbena grupa krenula iz rejna Kamena i Lipovice u proboj u pravcu Ripnja. Tako je došlo do teške noćne susretne borbe u kojoj se često borilo prsa u prsa. Nijemci su na pravcu proboja bili brojniji, pa se glavnina brigade povukla ka selu Zuce, dok je jedan njen bataljon, zajedno sa jedinicama Crvene armije, u borbi kod Supljeg kamena (trig. 295) spriječio da Nijemci u tom rejonu ovladaju Avalskim drumom. Zajedno sa drugim našim i sovjetskim jedinicama, 1. krajiška brigada

je u toku 18. i 19. oktobra, na prostoru Avala—Šuplji kamen—Vrčin, vodila izuzetno tešku borbu i nanijela neprijatelju velike gubitke. Osobito žestoku borbu jedinice brigade vodile su oko kote Šuplji kamen. U toku ta dva dana borbi Nijemci su se našli u bezizlaznoj situaciji. Priklještene od naših i sovjetskih jedinica, tučene artiljerijskom vatrom i vatrom iz aviona, pojedine njemačke grupe bile su prisiljene da se predaju. Druge su pokušavale da se probiju preko avalskog drumu na zapad. U jednoj takvoj grupi 18. oktobra poginuo je komandant Korpusne grupe general Stetner. U toku noći 18/19. oktobra jedna jača grupa njemačkih vojnika, njih oko 12.000, uspjela je da se probije u rejon Šupljeg kamena i da tu pređe cestu Beograd—Mladenovac, a zatim je produžila prodor na zapad ka Savi, ali su joj naše jedinice u gonjenju nanosile gubitke.¹⁵⁾ Poslije prodora ove grupe, breša u rejonu Šupljeg kamena je zatvorena. U toku 19. oktobra ostaci Korpusne grupe bili su uništeni ili su se predali. U toku noći i sutradan nastavljeno je čišćenje terena od preostalih neprijateljskih grupa. U toku četvorodnevni borbi poginulo je ili zarobljeno blizu 20.000 vojnika ove korpusne grupe. Samo je 1. krajiška brigada, prema procjeni njenog Štaba, izbacila iz stroja 2.100, a zarobila 1.500 vojnika i oficira; zaplijenila je 60 puškomitraljeza, 935 pušaka, 71 automat, 134 pištolja, 5 minobacača, 320 konja i druge opreme. Brigada je imala 42 mrtva, 65 ranjenih i 22 nestala borca.

Uveče 20. oktobra 1. krajiška brigada stigla je u Beograd, u sastav divizije.

Posljednje borbe u gradu vođene su oko Glavne željezničke stanice i mosta na Savi i na Čukarici. Most na Savi zauzeli su na juriš sovjetski tenkovi, naša i sovjetska pješadija. Popodne 20. oktobra naše i sovjetske jedinice na lijevoj obali Save obrazovale su jak mostobran. Čukarica je zauzeta oko 19 časova. Uveče 20. oktobra Beograd, glavni grad Jugoslavije, bio je slobodan.

Dok je 1. krajiška brigada bila angažovana u borbama sa okruženom grupacijom generala Stetnera, dijelovi drugih brigada 5. divizije 17. i 18. oktobra čistili su teren od Malog Mokrog Luga i Višnjice prema Boleču od manjih njemačkih grupa koje su pokušavale da se prebace u grad. Za to vrijeme dijelovi 4. krajiške brigade sadejstvovali su jedinicama 1. proleterske divizije u borbama prema Kalemegdanu. Devetnaestog oktobra 4. krajiška brigada preuzela je garnizonu službu u IV i VI kvartu i dijelovima III kvarta (teritorije sadašnjih opština Vračar i Zvezdara); 21. srpska brigada kontrolisala je rejon Mirijeve i Višnjice, a 10. krajiška brigada bila je na odmoru.

U bici za Beograd obje strane imale su velike gubitke. Nijemaca je poginulo oko 15.000, a zarobljeno oko 9.000. Jedinice 1. armijske grupe imale su 2.953 poginula i oko 4.000 ranjena, jedinice Crvene armije oko 1.000 poginulih (broj ranjenih nije poznat).

Peta divizija u borbama za Beograd imala je 103 poginula, 233 ranjena i 183 nestala borca. U isto vrijeme nanijela je neprijatelju sljedeće gubitke: ubila 2.681, a zarobila 1.363 vojnika; zaplijenila: 3. brdska topa, 8 teških minobacača, 163 mitraljeza i puškomitraljeza, 1.674 puške,

13) P. Višnjić, n. d., str. 294—295.

110 automata, 189 pištolja, 26 dvogleda, 2 radio-stanice, oko 200.000 metaka, 30 kamiona i 325 konja; uništeno je 5 kamiona, 1 tenk, 1 minobacač, 6 puškomitraljeza i 3 radio-stanice.¹⁶¹

U bici za oslobođenje Beograda izvršena je do tada najveća koncentracija snaga NOVJ. U njoj su učestvovala i krupne mehanizovane, vazduhoplovne i pješadijske jedinice Crvene armije. Dvije savezničke vojske izvele su operaciju velikih razmjera, koja se sastojala od borbi u gradu i onih što su se odigrale van grada i bile podjednako odsudne i teške. Ova raznovrsnost borbi za Beograd je i najznačajnija karakteristika velike bitke. U vođenju borbi protiv jakih, dobro organizovanih i upornih njemačkih jedinica naše i sovjetske jedinice međusobno su dobro sadejstvovale i potvrdile svoje visoke kvalitete stečene u dotadašnjim dugotrajnim teškim borbama protiv njemačkog fašističkog agresora. Drug uz druga, naši i sovjetski borci hrabro i znalački ulazili su u borbe i okršaje u želji da što prije izvojuju pobjedu i oslobode Beograd. U svojoj naredbi od 20. oktobra 1944, vrhovni komandant NOV i POJ maršal Josip Broz Tito odao je priznanje i zahvalnost oslobodiocima Beograda. Druga značajna karakteristika borbe za oslobođenje Beograda je ta što su u njoj učestvovala naše jedinice sastavljene od boraca iz skoro svih krajeva Jugoslavije. Treća njena karakteristika je u tome što su u borbi sa puškom u ruci učestvovala hiljade Beograđana. Osim boraca iz Beograda, koji su putem partijskih veza izašli iz grada i priključili se našim jedinicama pred bitku za Beograd, u gradu su dejstvovale tri borbene grupe, jačine preko 2.000 boraca, koje su od beogradske partijske organizacije dobile zadatak da sačuvaju od rušenja važne objekte (Vodovod, Električnu centralu, zgradu Radio-Beograda, Glavnu poštu, Savski most itd.). Druge grupe Beograđana sa puškom u ruci priključivale su se našim jedinicama u toku borbi. Ovi borci, kao dobri poznavaoци svoga grada, bili su izvršni vođiči do zgrada i drugih mjesta gdje se nalazio neprijatelj. Žene i stariji ljudi prihvatili su u svoje domove ili skloništa ranjene borce i njegovali ih do njihovog otpremanja u vojna prihvatilišta i bolnice. U stvari, cijeli slobodarski Beograd u dane borbe bio je na nogama, u želji i akciji da svojoj vojsci i borcima Crvene armije pomogne da se grad oslobodi.

Dvadeset sedmog oktobra vrhovni komandant NOV i POJ maršal Jugoslavije Josip Broz Tito izvršio je na Banjici smotru jedinica NOVJ koje su učestvovala u borbama za oslobođenje Beograda. Na smotri nekoliko naših divizija bile su zastupljene sa jednom do dvije brigade.¹⁷¹ Iz 5. divizije na smotri su bile 4. i 10. krajiška brigada. Pošto je izvršio smotru, maršal Tito je održao govor u kome je, između ostalog, istakao značaj oslobođenja Beograda i izrazio uvjerenje za skoro oslobođenje cijele naše zemlje. Zatim je pred Vrhovnim komandantom izvršen defile jedinica.

16) Izvještaj Štaba 5. divizije Štabu 1. proleterskog korpusa, Zbornik 1/14, 100; M. Gončin i S. Rauš, n. d., str. 255—264; R. Zorić, n. d., str. 280—289.

17) Na smotri su učestvovala: 1. d 13. proleterska brigada 1. proleterske divizije, 3. proleterska brigada 6. proleterske divizije, 4. i 10. krajiška brigada 5. divizije, 2. proleterska i 4. srpska brigada 21. divizije, Konjička brigada, artiljerija i minobacači 120 mm 1, 5. i 6. divizije (Naredenje Štaba 1. proleterskog korpusa, Zbornik 1/14, 125).

Oslobođenje Beograda imalo je višestruki značaj. U Srbiji i Vojvodini stvorena je velika slobodna teritorija, koja je, kao stabilna pozadina, omogućila da se na njoj organizuju i mobilišu značajni izvori u ljudstvu i materijalnim sredstvima za dalje vođenje rata; njemačkoj Grupi armija »E« onemogućeno je da se najkraćim putem izvlači iz Grčke i Jugoslavije na sjever, što je bilo od velikog značaja za dalje borbe naših snaga i za operacije Crvene armije u Mađarskoj; dolaskom Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, Političkog biroa CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ, oslobođeni Beograd postao je središte cjelokupne političke i vojne aktivnosti nove Jugoslavije.

3. PREFORMIRANJE DIVIZIJE

Peta divizija bez 1. krajiške brigade ostala je u Beogradu više od mjesec dana. Za to vrijeme vršila je garnizonu službu u gradu, preporučala brigade sovjetskim naoružanjem i formirala nove jedinice u sastavu divizije, koje su takođe dobile sovjetsko naoružanje i druga ratna tehnička sredstva. Nova formacija divizije približno je odgovarala tadašnjim pješadijskim divizijama Crvene armije. Kao nove jedinice divizije tada su formirane: artiljerijska brigada (divizion poljskih, pukovskih topova 76 mm, divizion protivtenkovskih topova 45 mm i divizion minobacača 120 mm, ukupno 36 oruđa), dva samostalna artiljerijska divizona — protivavionski divizion i teški artiljerijski divizion od 12 oruđa (jedna baterija haubica 122 mm i dvije baterije topova ZIS 76 mm), inženjerijski bataljon i bataljon za vezu. Izviđački vod divizije prerastao je u izviđačku četvu. U Stabu divizije formirani su artiljerijski odsjek, odsjek za vezu i obavještajno-izviđački odsjek. Proširili su se i služba za snabdijevanje i sanitetska služba divizije. U brigadama su formirane artiljerijske baterije i ojačane su jedinice veze i inženjerije. Pred polazak na sremski front divizija je imala oko 12.000 vojnika. Novi borci — mladići i djevojke dobrovoljno su se javljali našim jedinicama. Bila su to djeca beogradskih radnika i drugih siromašnih beogradskih porodica, djeca rodoljuba i demokratski orijentisanih građana, ali je među njima bio i veliki broj djece iz porodica koje su fašističke vlasti protjerale sa ognjišta, pa su sticajem okolnosti živjele u Beogradu. U vojsku su se javljali i dječaci između 13 i 15 godina starosti. Teško ih je bilo ubijediti da su premladi za ratne napore. One najupornije i socijalno najugroženije štabovi su zadržavali kod sebe. I u zaštitnoj četi Štaba divizije bilo je više od deset dječaka koji su obavljali lakše kurirske poslove. Gdje se se god nalazili svi su ovi dječaci veoma savjesno i odgovorno izvršavali dobivene zadatke.

Da bi se starješine i borci osposobili da rukuju dobivenim naoružanjem i tehnikom, organizovani su brojni kursevi i izvođena vojna obuka. U brigadama su održavani kursevi za komandire vodova i četa, odnosno baterija, kurs za rukovanje sredstvima veze i niži bolnički kurs, a u inženjerijskom bataljonu i bataljonu za vezu održavani su kursevi za komandni kadar ovih jedinica. Nastavili su sa radom kurs za opštevojne starješine i artiljerijski kurs, koji su ranije formirani u Valjevu. Za pozadinske organe divizije i brigada održavani su intendantski i sanitetski kursevi.

Obuka vojnika i starješina u rukovanju sovjetskim naoružanjem i drugom ratnom tehnikom izvođena je prema utvrđenom planu, ali zbog obaveza jedinica na poslovima garnizone službe ona nije bila stalna i cjelovita. Osim toga, za obuku mladih vojnika i starješina (komandira odjeljenja i vodova), koji su bili i najbrojniji u povećanom sastavu divizije, trebalo je imati više vremena. Nedovoljna obučenost negativno će se odraziti u borbama na sremskom frontu, što će prisiliti sve naše komande i jedinice na tom frontu da sprovedu dopunsku obuku štabova, komandi, jedinica i pojedinaca kako bi se uspješnije izvodila borbena dejstva.

Prilikom prijema sovjetskog naoružanja, u diviziju je stiglo, u svojstvu instruktora, nekoliko oficira Crvene armije. Oni su našim štabovima i starješinama pomagali u rukovanju naoružanjem i drugom tehnikom, u planiranju borbi, u organizaciji sadejstva između jedinica rodova, u obuci vojnika. Svi dodijeljeni oficiri Crvene armije proveli su sa divizijom cijeli period borbi od sremskog fronta do kraja rata i doprinijeli njenoj borbenoj spremnosti. U zajedničkom radu, življenju i borbi učvršćivalo se uzajamno prijateljstvo.

Poslije oslobođenja Beograda znatan broj naših divizija naoružan je sovjetskim oružjem i drugim ratnim sredstvima. Možda je zanimljivo pomenuti da u toj ratnoj opremi nije bilo šlemova i ručnog pionirskog alata. Mi se za tu opremu nismo osobito ni interesovali zbog toga što je nisu imale ni jedinice Crvene armije sa kojima smo oslobađali Beograd, a nismo imali predstavu o osobenostima frontalnih borbi u ravnici. Doduše, u diviziji je bilo izvjesnih pokušaja da jedinice ponesu njemačke ašovčiće nađene poslije borbi u Beogradu, ali se malo ko o tome starao. Prve borbe u Sremu natjerale su nas da pionirski alat potražimo u sremskim selima.

Dok se glavnina divizije nalazila u Beogradu, njena 1. krajiška brigada vršila je garnizonu službu u Vršcu. Na povratku iz Rumunije (iz Krajova) za Beograd vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito obišao je briagdu i razgoravao sa starješinama i borcima. Za vrijeme boravka u Vršću Vrhovni komandant je dva puta primio komandanta brigade Stevu Rauša i političkog komesara Petra Simurdića i interesovao se za borbe brigade u Crnoj Gori i Srbiji. Na jednom od prijema Vrhovni komandant je uručio komandantu brigade 92 »Partizanske spomenice 1941« da se dadnu starješinama i borcima brigade za njihovo učešće u borbi od prvih dana ustanka.¹⁸⁾

Od Slovenaca čije su porodice Nijemci iz rodnog kraja protjerali u Srbiju, a koji su se u toku borbi u Sumadiji i u Beogradu dobrovoljno javili u 5. diviziju, formiran je Slovenački bataljon, kao 5. bataljon brigade. Kada se krajem novembra brigada vratila u Beograd, u bataljon je pristiglo još dobrovoljaca Slovenaca i tada je brojao 254 borca.

18) U novembru 1944, u Štab 1. proleterskog korpusa, u Beograd, stigle su Partizanske spomenice 1941. i ratna odlikovanja koja su dodijeljena starješinama i borcima na osnovu dostavljenih prijedloga od strane štabova brigada i divizija. To su bila prva odlikovanja koja su davana za ratne zasluge. U jedinicama 5. divizije Spomenice i odlikovanja uručena su njihovim nosiocima na svečan način.

Pored boraca koji su se u brigadu javili sa područja Beograda, u njene redove dobrovoljno se javio i znatan broj mladih ljudi iz Vršca i njegove okoline. Među njima bilo je dosta muzičara — amatera koji su došli u brigadu sa svojim instrumentima. Od tih ljudi uskoro je formirana vojna muzika 5. divizije, koja je pod vrsnim vodstvom njenog kapelnika Vinka Nekvinda i instruktora Milana Viajina, diplomiranog profesora muzike, bila jedan od prvenaca naših armijskih muzičkih sastava.

Za vrijeme boravka divizije u Beogradu i 1. krajiške brigade u Vršću, borci su se dosta dobro pripremili za zimu. Bile su formirane brojne vojne krojačke i obučarske radionice, koje su na osnovu dobivenih trebovanja izrađivale za jedinice uniforme i obuču.

U jedinicama divizije odvijao se intenzivan politički i kulturno-prosvjetni život. Kulturne organizacije i udruženja Beograda i Vršca dale su za borce brojne kulturne priredbe, a počeli su da rade i bioskopi. Kulturne ekipe brigada i divizija željele su da građanima Beograda i Vršca prikažu svoje programe.

Boravak 5. divizije u našem glavnom gradu i druženje sa njegovim slobodarskim narodom ostali su u nezaboravnom sjećanju njenih boraca.